
Милорад Белић

ВАЉЕВО 1941–1945, Ваљево, 1996.*

У издању Народног музеја Ваљево, а уз „пуну сарадњу” Института за новију историју Србије, Института за савремену историју и Војноисторијског института из Београда, прошле године је објављена књига „Ваљево 1941–1945.” Књига је, у ствари, зборник саопштења са научног скупа „Допринос ваљевског краја у борби против фашизма 1941–1945”, одржаног 18. јула 1995. у Ваљеву.

Своје радове (саопштења), на 298 страница, представило је 18 аутора. Уобичајено је да научни скупови пруже нова сазнања из области којом се баве, или да барем допринесу квалитативном помаку наше историографије. Рејтинг скупа требало је да обезбеде радови тринаесторице доктора и двојице магистара, док је интересантност теме била довољна да изазове позорност научне и шире јавности. Да ли је скуп и оправдао таква очекивања?

Од уводне речи др Жарка Јовановића („Допринос ваљевског краја у борби против фашизма”), која одише стереотипним и патетичним флоскулама („усправљено корачао у непрекидној борби против поробљивача”, херојску слободарску традицију”, „запалио пламен отпора надирућем фашизму”, стравичној катаклизми” и сл.) и елементима већ превазиђених историјских чињеница (да је почетком јула под руководством КПЈ почело „прво стварно организовано супротстављање фашизму”), па до непотпуне и једностране библиографије о ваљевском крају у рату 1941–1945. (Милорад Радојчић), презентована саопштења донела су мало шта новог и непознатог. Углавном се радило о познатим (готово догматским) чињеницама; поједина саопштења нису одмакла од пуке компилације, или су личила на обичне реферате, који су се деценијама могли чути на бројним „пригодним” свечаностима.

* Редакција се не слаже у свим изреченим судовима и оценама са аутором приказа. Определила се да приказ објави у целини, поштујући право на јавно мишљење, остављајући при томе могућност полемике са изнетим судовима у наредном броју овог часописа.

„Политичка и војна ситуација у ваљевском крају и западној Србији 1941. године”, др Ђорђа Пиљевића, (11-37, је прво саопштење, које је требало да послужи као оквир даљим текстовима. Међутим, саопштење је препуно слободних и научно неутемељених констатација (од оне да су „ретки крајеви у Југославији где су се супротности тако драстично испољавале као што је то било у ваљевском крају” (13), да је окупатор баш ваљевски крај „претворио у једно од својих најјачих упоришта” (14), па до тврдње да је Дража Михаиловић „вешто скривао сарадњу са Немцима” (26 и 34), да су губици окупатора 1941. били „велики” (31), итд. За аутора је догађај од 7. јула 1941. још увек на нивоу пропагандне симетрије устанака „народа и народности” (28), па самим тим и међаш устанка народа у Србији (иако је познато да је прву већу акцију извео четнички официр Веселин Мисита, 31. августа 1941, нападом на Лозницу; Б. Петрановић, Србија у II светском рату 1939–1945, Бгд. 1992, 182). Устанак се у Србији распламсава тек септембра 1941. деловањем два антифашистичка покрета отпора: четничког и партизанског. Потпуно анахроно делују и наводи о слободној територији (32-34). Нема ни помена о њеном двојном обележју, због чега је и битка на Кадињачи још увек „неравноправна борба” (36), иако се и у уџбеницима основаца третира као „грешка”, а „повлачење” Врховног штаба као плод „панике и растројства” (Група аутора, Историја за 8. разред основне школе, Бгд. 1994, 112). Уз то, поједине недоследности (да се сељаштво опредељивало „нешто масовније за НОП” (23), да би већ на следећој страници констатовао да се сељаштво „ипак, спорије и нерадо опредељивало за НОП”), као и некритичко тумачење четничко-партизанских преговора, почетка грађанског рата и одговорност за окупаторске репресалије, употпуњују негативну оцену овог саопштења.

Др Венцеслав Глишић се представио чланком „Руковођење народно-слободилачком борбом у Србији 1941–1945. године (38-61), који може да послужи проучаваоцима историјата КПЈ и њеног места у ослободилачком рату. Али, аутор није навео изворе и литературу коју је користио, што наводи на закључак да се служио познатим подацима и чињеницама. Чланак садржи и осам геополитичких карата на којима је представљена слободна територија у з. Србији, као и правац кретања Суворовског и Ваљевског партизанског одреда. На утврђеним позицијама је написан и рад мр Драгана Алексића: „Узроци пропасти партизанског покрета у ваљевском крају почетком 1942.” (62-72). У суштини, аутор је навео тачне узроке расула партизанских одреда, али се много више бавио последицама него ли узроцима (погрешна стратегија руководства која је инсистирала на стварању „слободних територија”). У опширном саопштењу др Жарка Јовановића „Четници Драже Михаиловића у ваљевском крају 1941–1944. године” (73-101), могу се наћи интересантни подаци о расположењу мештана према четничком покрету (на основу архивске грађе), почетној сарадњи и разилажењу између четника и партизана, заједничкој блокади Ваљева, септембра 1941, зађевицама и нетрпељивости између појединих четничких команданата

(87), четничким формацијама, и сл. Занимљиво је представљено време превирања, деоба и страха, понашање сељака, функционисање локалне власти... Међутим, вредност (а и веродостојност) коришћених извора умањује чињеница да су, највећим делом, коришћени из књиге „Ваљево – град устаника”, која је објављена пре 30 година! У намери да докаже поједине тврдње, аутор се позивао и на мемоарску грађу (као на пример: тврдњу да су се почетком септембра 1941. договорили Д. Михаиловић и М. Недић о заједничкој борби против партизана (78), податак је узет из књиге М. Минића, Четници и њихова улога у време ослободилачког рата 1941–1945, Бгд. 1982, али није потврђен ниједним другим (архивским) извором.) Неутемељене су и тврдње: да се већ августа 1941. „устанак распламсао широм земље” и да су партизани „на ширем фронту” водили борбе (77), да би на следећој страници било речи о заједничкој четничко-партизанској сарадњи; да су „према неким проценама” (чијим?) од 150 убијених лица у ваљевском крају 1941. четници заклали „најмање 120” (85). Пољуљани углед четници су, према наводима аутора, покушавали да поврате присиљавањем народа да иде у цркву (96), док на Упозорење Горског штаба 83 да ће сви који се оглуше о војни позив бити стрељани) гледа као на још један аргумент у доказивању четничких злочина! (Познато је какву је међународну и уставну потпору имала Југословенска војска у отаџбини). Око ових, као и око осталих осетљивих питања (кривици за прекид четничко-партизанске сарадње, делатности „црних тројки”) аутор је морао консултовати различите изворе и литературу (Б. Петрановића, нав. дело, И. Авакумовића, Михаиловић према немачким документима, Лондон, 1969; В. Ђуретић, Савезници и југословенска ратна драма, Бгд., 1992; С. Јовановића, З. Вучковића, Б. Костића и др.). Уз наведене недостатке, недопустиве су и грешке у научном апарату (на пример, стр. 86).

Сасвим исправно је др Милан Весовић, у чланку: „Српско питање у четничкој штампи и пропаганди”, (102-116), констатовао да су се четнички идеолози бавили националним питањем и пре Светосавског конгреса (јануара 1944. у селу Ба). Додуше, пропустио је да наведе и значајну „Резолуцију” од 17 тачака донету у Шаховићима (код Б. Поља) 30. новембра – 2. децембра 1942, као и Мољевићеву „Декларацију” од 1. децембра 1943. и неке његове чланке („Порука Муслиманима”, „Поруке Хрватима”). Такође, више простора је требало посветити активности четничке омладине (конгрес у Прањанима, јануара 1944), као и порасту утицаја умереније струје (Ж. Топаловић) насупрот екстремној. Несумњиво да би рад био доста кориснији да је аутор користио и рад М. Матић, Штампa у Србији у другом светском рату 1941–1944, Бгд., 1990. У почтеном делу, од устаљених клишеа одступа и чланак др Милана Миладиновића, „Социјални слојеви ваљевског краја у рату 1941–1945. године” (117-132). Аутор је анализирао понашање разних друштвених слојева, али своје наводе није обогатио савременијим изворима, литературом, сећањима, чланцима... Насупрот томе, аутор је доста селективно користио документа (углавном: једнострану мемоарску грађу учесника

рата, њихова сећања, фелџоие, нешто штампе), због чега је и остао на утврђеним позицијама послератне историографије.

Текстови др Слободана Д. Милошевића, Ратне избеглице у ваљевском округу у другом светском рату, (133-139), др Николе Живковића, Пљачка материјалних добара од стране Немаца у ваљевском крају 1941–1944. године, (140-144) и др Драгољуба Петровића, Политички положај западне Србије у лето 1944., (178-182), најкраћи су по своме обиму. На нивоу немушних реферата је и саопштење Драгојле Цветковић, Стварање нове власти у ваљевском крају, (145-156), који је потпуно бескористан за сваког озбиљнијег проучаваоца последње године рата. Цитатима из Брозових или Кардељевих дела, као и из мемоарске грађе ратних победника „објашњен” је процес превазилажења „наметљиве и грубе нежности” схватањем „спознате слободе која улази у појам човека чинећи га целовитим”.

Доста опширно је приказан покушај партизанских јединица да тежиште војних операција пренесу из Босне у Србију (др Гојко Миљанић, Продори дивизија НОВЈ преко Лима и Дрине у западну Србију, (157-177). Наведени су догађаји који се односе на прва два неуспешна продора, али је изостала анализа разлога тих неуспеха. Нема ни објашњења разлога пасивности српског партијског руководства, нити има помена о страдању 1. јужноморавске и 1. шумадијске бригаде при покушају да из Србије пређу у Босну, док је главнина партизанских снага покушавала обрнуто! Аутор се највише задржао описујући војне операције, иако је познато да су оне умногоме зависиле од развоја војно-политичких догађаја на Балкану и у савезничком табору. Користећи грађу Архива ВИИ (четничка архива) фонд: Врховне команде ЈВУО), мр Коста Николић је коректно приказао деловање Ваљевског корпуса ЈВУО на крају другог светског рата 1944–1945, (183-193). Слом четничког покрета отпора и пресудне битке са партизанима приказане су у оној мери у којој је то и потребно на оваквим научним скуповима. Текст је освежен осликавањем расположења код становништва, као и сценама карактеристичним за расуло (непослушност појединих четничких команданата, отворена сарадња са Немцима, пијанчење, недисциплина, итд.).

Др Драган Тешић је аутор саопштења: Југословенска радикална заједница у ваљевској области 1935–1939. године, (194-215), што је, највероватније, део његове необјављене магистарске теме о ЈРЗ. Остало је нејасно зашто се и овај рад нашао у зборнику, с обзиром на тематску и хронолошку ограниченост скупа, као што је нејасно (из других разлога) зашто се у зборнику нашао и рад др Николе Цветковића, Народноослободилачки покрет ваљевског краја и народно песништво, (216-225). Знатан труд уложио је Милорад Радојчић да би приказао Живот у окупираном граду 1941–1944, (226-263), судећи барем према опсегу саопштења. Једнострана литература и неспретност у коришћењу архивске грађе, највећи су недостаци. Тако се, на пример, наводи документ Архива ВИИ који је требало да потврди како је Ваљевски НОП

одред „бројчано јачао”, нли докуменат у којем се види да жандармерија и полиција треба да „појачају осигурање железнице”, итд. Пишући о животу и раду у „Вистаду” аутор се није користио савременијим (и веродостојнијим) подацима, који су, последњих година, објављени у Гласнику МИАВ, „Напреду”, листу „Крушик” (додуше, наведен је један чланак, али без броја и датума листа). М. Радојчић је и аутор доста обимне Библиографије (280-298) у којој су наведени и бројни наслови општег садржаја. Изостали су радови историчара који су слободније и другачије писали о неким аспектима рата (већ су раније поменути) као и радови објављени у дијаспори. (Види: Д. Суботић, Српска књига и штампа у дијаспори 1918–1990). Зборник садржи још и радове др Момчила Павловића, Први послератни избори у ваљевском крају, (264-272) и др Славка Вукчевића, Ваљево и ваљевски крај 1941–1945. године у архивској грађи војног архива – Војноисторијског института, (273-274). И док је овај први на нивоу већине саопштења, кратак преглед фондова Архива ВИИ оправдано је нашао своје место у Зборнику. Више храбрости од научних радника показао је бивши борац Љубомир Недељковић, говорећи о распуштању Суворског одреда (275-277).

Завршна реч др Ђорђа Пиљевића је, чини се, писана пре завршетка рада научног скупа, јер доста неуверљиво звуче реченице да је „захваљујући новој грађи различите провенијенције” омогућено „разјашњење неких мање познатих чињеница”. На жалост, такве слободе, која би померила границе наше досадашње историографије, није било. Због тога је (уз наведене изузетке) научни скуп (па самим тим и Зборник) остао на давно утврђеним клишеима и без веће користи будућим истраживачима овог периода националне историје. Научни скупови би при одабиру радова морали да запоставе идеолошке критеријуме и да се само базирају на оним строго научним. Једино тако могу заштитити и сопствени и дигнитет историјске науке.